

КОРХОНАЛАРДА ХИСОБ ТИЗИМИ ХАМДА САВДОДА ДАРОМАДЛАРНИНГ ТАСНИФЛАНИШИ

Юсупова Ф.З.

СамИСИ, “Бухгалтерия ҳисоби”

кафедраси стажёр-ассистенти

Анотация: Ушбу мақолада корхоналар ва уларнинг даромадлари моддалари ўртасидаги чегара ҳамда уларнинг ҳар хил комбинациялари ҳамда савдо ташкилотлари фаолияти натижаларини кўрсатиш имкониятлари келтирилган. Даромадларнинг кейинги молиявий-хўжалик фаолиятидан ҳисоб юритилиши ва тавсифлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Савдо ташкилотлари, даромадлар, фойда, асосий ва асосий бўлмаган фаолиятдан олинadиган даромадлар, ахборот таъминот.

ACCOUNTING SYSTEM IN ENTERPRISES AND CLASSIFICATION OF TRADE INCOME

Yusupova F.Z.

assistant of the department of "Accounting" SamIES

Annotation: This article presents the boundaries between trade organizations and their income items, as well as their various combinations, as well as the possibility of displaying the results of the activities of trade organizations. Explains the accounting and description of income from further financial and economic activities.

Key words: Trade organizations, income, profit, income from core and non-core activities, information support.

Кириш. Бозор иқтисодиёти шароитида барча корхоналар сингари савдо корхоналари ҳам амалга ошираётган фаолиятидан максимал даражада даромад олишни кўзлаши табиий. Аммо эркин иқтисодиёт ва соғлом рақобат шароитида буни таъминлаш ўта муҳим бўлиши билан бир каторда жуда мураккаб вазифа ҳисобланади. Чунки бундай вазифани бажариш бозор талабларига мос савдо

хизматини кўрсатишни, товарларнинг миқдорини, ассортиментини ва реализация қилиш усуллари оптимал даражада белгилашни тақозо этади.

Бунинг учун савдо ташкилотларидан ўз фаолиятларини имкон қадар замонавий шаклда юритиш талаб этилади. Бунга амал қилган ҳолда, бугунги кунда кўпгина савдо корхоналари фақатгина савдо фаолияти эмас, балки ишлаб чиқариш, молиявий фаолият, мол-мулкни ижарага бериш, инвестиция фаолияти ва бошқа қонун билан таъқиқланмаган фаолият турларини ўз низомларида белгилаб олиб иш юритмоқдалар.

Савдо корхоналари даромадларининг таснифи бевосита ушбу корхоналар фаолиятларининг хусусиятларидан келиб чиқади. Шу боис, даромадларни таснифлашдан олдин, савдо корхоналари ва улар фаолиятларининг ташкилий-иқтисодий асосларига тўхталиб ўтсак.

«Савдо – биринчидан товарларни сотиш билан боғлиқ бўлган хўжалик алоқалари ва товар айрибошлаш жараёнида вужудга келадиган иқтисодий муносабатларни англатади. Иккинчидан иқтисодиёт тармоғи сифатида ижтимоий меҳнат тақсимооти натижасида мустақиллашган савдо корхоналари мажмуасидир»¹. «Савдо азалдан фойда олиш манбаи бўлиш билан бирга дунё мамлакатлари ўртасида маданият маърифат тарқатувчи восита ҳисобланган. Савдо фаолияти махсус фаолият бўлиш билан бирга, иқтисодиётнинг махсус тармоғини ҳам ифодалайди.

Фаолият сифатида савдо юридик ва жисмоний шахслар томонидан амалга ошириладиган тадбиркорликнинг бир тури ҳисобланади. Улар товарларни сотиб олиш ва сотиш жараёнида иштирокчи бўлганлиги сабабли ишлаб чиқариш соҳасини истеъмол соҳаси билан боғловчи ҳисобланади. Шу сабабли савдосиз яратилган маҳсулотлар ўз истеъмолчиларига етиб бормади ва уларнинг такрор ишлаб чиқаришини амалга ошириб бўлмади»².

Юқорида келтирилган олимларимизнинг фикрларидан хулоса қилиш мумкинки, савдо ўзида айрибошлаш жараёнидаги иқтисодий муносабатларни,

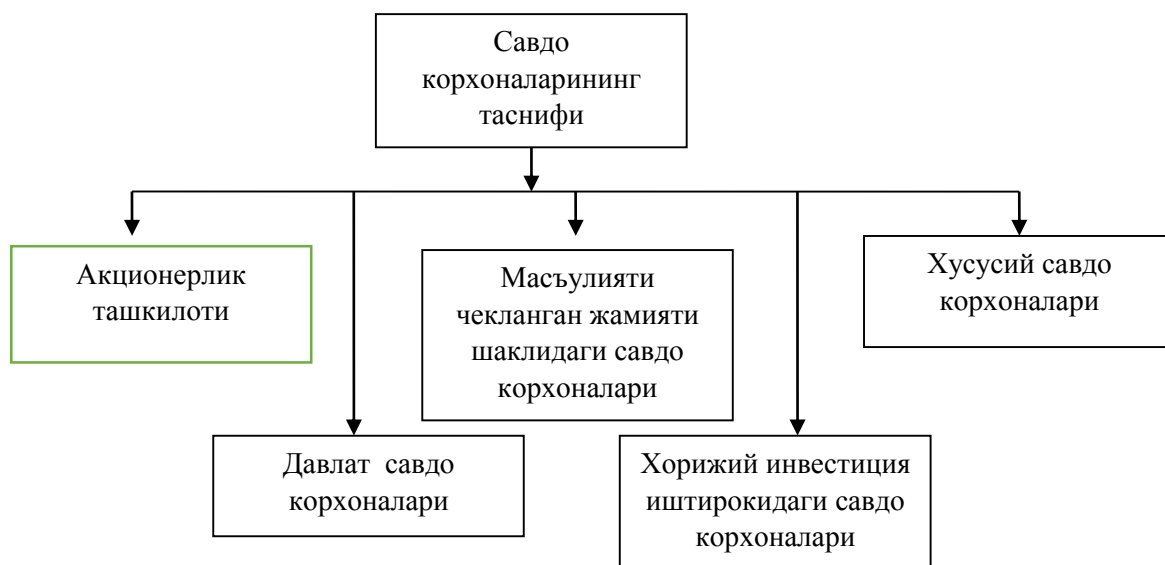
¹ Абдукаримов Б.А. Ички савдо иқтисодиёти. Дарслик. 1-қисм. – Т.: Фан ва технология, 2007, 39-бет.

² Уразов К.Б. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Маърузалар матни. 1-қисм. – Самарқанд, СамИСИ, 2005, 5-бет.

савдо корхоналарининг фаолиятини, алоҳида тармоқнинг номини акс эттиради ва товарларни ўз истеъмолчиларига етказишдек ўта муҳим функцияни бажаради.

Бозор иқтисодиёти шароитида савдонинг ижтимоий шакллари ва ташкилий – иқтисодий таснифи тубдан ўзгарди. Собиқ иттифоқ даврида республикада давлат савдоси, кооператив савдо ва колхоз бозори мавжуд бўлган бўлса, ҳозирги кунда мулк муносабатлари ўзгариши, децентрализация жараёни амалга ошганлиги муносабати билан давлат савдоси бутунлай хусусийлаштирилиб, унинг умумий товар айланишдаги ҳиссаси 1% гача миқдорга қисқартирилди. ҳудди шундай кооператив савдо ҳам хусусийлаштирилди, уни ҳиссаси 9% атрофида. Колхоз бозори бутунлай барҳам топди, уни ўрнига деҳқон бозорлари шаклланди.

Савдонинг бутунлай янги шакли, яъни хусусий савдо вужудга келди, шундай қилиб савдонинг мулкий шакллари бутунлай янгиланди, нодавлат сектори шаклланди.

1-чизма. Савдо корхоналарининг юридик мақомига кўра таснифи³.

Савдо корхоналари асосан товарларни харид қилиш ва уларни сотиш билан шуғулланадилар. Улар хўжалик фаолиятининг асосини товар операциялари ташкил қилади. Товар операциялари деганда савдо корхоналарининг товарларни сотиб олиш ва уларни реализация қилиш билан боғлиқ бўлган хўжалик

³ Меъёрий ҳужжатлар талаблари асосида муаллиф ишланмаси.

операциялари тушунилади. Демак, товар операциялари товарларни қабул қилишдан бошлаб, кейинги харидор (бошқа савдо корхонасига ёки охириги истеъмолчига)га топширгунгача бўлган жараёнларни ўз ичига олади.

Савдо корхоналари фаолиятини уч босқичга бўлиш мумкин:

- товарларни харид қилиш босқичи;
- товарларни сақлаш босқичи;
- реализация қилиш босқичи.

Товарларни харид қилиш босқичи таъминотчи корхоналардан товарларни қабул қилиб олиш, ортиш ва ташиб келтириш, таъминотчи, воситачи ва транспорт корхоналари билан ҳисоб-китобларни амалга ошириш, импорт қилинаётган товарлар учун божхона шартларини бажариш каби операцияларни ўз ичига олади.

Савдо фаолиятининг иккинчи - сақлаш босқичида товарлар омборларга кириш қилинади, навларга ажратилади, зарур ҳолларда қайта ишлов берилади, ўраб-жойланади ва бошқа сақлаш билан боғлиқ зарурий амаллар бажарилади.

Савдо фаолиятининг учинчи босқичи энг муҳим босқич бўлиб, бу босқичда товарлар рекламаси амалга оширилади, харидорлар билан битимлар тузилади, товарлар юклаб жўнатилади ва харидорлар билан ҳисоб-китоблар амалга оширилади.

Товарларни савдо - сотиғини амалга ошириш ва унда қўлланиладиган ҳисоб – китоб шаклига кўра савдо **улгуржи** ва **чакана савдо турларига** бўлинади.

Савдо корхоналари даромадлари таҳлилининг муҳим назарий масалаларидан яна бири – бу даромадларни таснифлаш ҳисобланади. Даромадларнинг таснифланиши деганда уни алоҳида белгилари бўйича турларга ажратиш, ҳар бир турга кирувчи даромадларнинг таркибини белгилаш тушунилади.

Айрим адабиётларда уларнинг даромадлари товарларни сотишдан ва сотишга оид бўлмаган, яъни нореализацион фаолиятлардан олиниши

таъкидланади⁴. Ушбу китоблар муаллифлари нореализацион даромадларга нималар киришини айнан санамаган бўлсаларда, савдо корхоналарининг асосий фаолияти натижаси ҳисобланган харид товарларни сотишдан ташқари барча бошқа даромадларни нореализацион даромадларга киритадилар.

«Экономика торговли» номли ўқув қўлланмада савдо корхоналарининг ялпи даромади асосий фаолиятдан олинган даромадлар, нореализацион даромадлар ва бошқа даромадларга ажратилган⁵. Мазкур ўқув қўлланмада товарларни сотишдан олинган даромадлар асосий фаолиятдан олинган даромадлар сифатида, ундирилган жарима, пеня, неустойкалар, товар-моддий бойликларнинг ортиқча чиқиши ва олдин ҳисобдан чиқарилган дебиторлик қарзларининг келиб тушиши кабилар нореализацион даромадлар сифатида қаралган. Санаб ўтилмаган барча даромадлар бошқа даромадлар гуруҳига киритилган.

К.Б.Уразов ва М.Б.Аннаевлар корхона даромадларини фаолият турлари бўйича ўзига хос тарзда ифодалаганлар (1 ва 2-жадваллар).

1-жадвал

Корхона даромадларининг фаолият турлари бўйича таснифланиши⁶

Даромад гуруҳлари	Гуруҳга кирувчи даромад турлари
1. Маҳсулот, товарларни сотишдан, иш хизматларни курсатишдан	1. Маҳсулотларни сотишдан олинган соф тушум. 2. Товарларни сотишдан олинган соф тушум. 3. Бажарилган ишларни сотишдан олинган соф тушум. 4. Курсатилган хизматларни сотишдан олинган соф тушум

⁴ Экономика предприятия. Под ред. В.Я.Горфинкеля, В.А.Швандера. 3-изд. Учебник. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001, ст. 570., Додобоев Ю.Т., Зикряев Э. и др. Экономика предприятия. Учебник. – Т., 1998, 177-б. ва бошқ.

⁵ Мухаммедов М.М. и др. Экономика торговли. Уч. пос. – Самарканд, СамКИ, 1998, ст. 258.

⁶ Уразов К.Б. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Монография. - Т.: Фан, 2005, 234 – б;

Аннаев М.Б. Савдо корхоналарида даромадлар ҳисоби ва аудитининг долзарб масалалари. Монография. - Т.: Наврўз, 2011. - 138 бет.

олинган даромадлар	
2. Инвестиция фаолиятдан олинган даромадлар	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фоизлар курунишидаги даромадлар. 2. Дивидентлар курунишидаги даромадлар. 3. Моддий меҳнат воситаларини ва бошқа чикимлардан олинган фойда. 4. Номоддий активларни сотиш ва бошқа чикимлардан олинган фойда. 5. Тугалланмаган капитал инвестицияларни сотиш ва бошқа чикимларидан олинган фойда 6. Молиявий инвестицияларни сотиш ва бошқа чикимларидан олинган фойда. 7. Меҳнат предметларини сотиш ва бошқа чикимларидан олинган фойда. 8. Киска муддатли ижарадан олинган соф тушум 9. Ўзок муддатли ижарадан олинган соф тушум
3. Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар	<ol style="list-style-type: none"> 1. Валюта счётлари буйича ижобий курс фарклари. 2. Ундирилган ёки ҳисобланган жарималар ва пенялар. 3. Кредиторлик ва депонент карзларни ҳисобдан чиқаришдан олинган даромадлар. 4. Давлат субсидиялари. 5. Кайтарилмаслик шарти билан олинган молиявий ёрдам. 6. Молиявий фаолиятга доир бошқа даромадлар.
4. Умумхўжалик фаолиятдан олинган бошқа даромадлар	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ёрдамчи ва хизмат курсатувчи хўжаликлардан тушум. 2. ТМБ ларни кайта баҳолашдан олинган даромадлар. 3. Ҳисобот йилида аниқланган утган йилларнинг фойдаси.

	<p>4. Инвентаризацияда аникланган ортикчалар.</p> <p>5. Фавкулудда даромадлар.</p> <p>6. Бошқа операцион даромадлар.</p>
--	--

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда мақолада савдо кохоналарида даромадлар ҳисоби ва ҳисоботини ташкил этиш ҳамда даромадларни тан олишда энгиликлар яратиш ва инвесторларни жалб этиш мақсадида миллий стандартларни янада такомиллатириш ва халқаро стандартларга мослаштирилишини такомиллаштирилишини тахлил этдик ва қуйидагича таклифлар келтирилди.

✓ Даромад ва харажатлари таркибига қараб бир элементдан иборат бўлган (материаллар, иш ҳақи ва ҳоказо) бир турдаги (бир элементли) ва бир неча элементдан иборат бўлган (умумишлаб чиқариш харажатлари, давр харажатлари ва ҳоказо) комплекс бўлиши мумкинлигини

✓ Даромадларнинг ҳар бир тури бўйича синтетик счётларни ишчи счётлар режасига киритиш;

✓ Ҳисоб ва ҳисоботни халқаро стандартлар талабларига мослаштириш;

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни.2000 йил. 26 май. (Янги таҳрир). Т.: Норма. 2015.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги ПҚ-2699-сонли Қарори.

3. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. «Халқ сўзи» газетасининг 2017 йил 8 февралдаги 28 (6722)-сони.Ўзбекистон.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган “Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ни

ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий
натижаларни шакллантириш таркиби тўғрисида”ги Низом.